

Posudek oponenta disertační práce Pavla Kubaníka

“ Jazyk a socializace ve dvou romských komunitách”

předkládané v roce 2019 na Katedře středoevropských studií

I. Stručná charakteristika práce

Práce je založena na dlouhodobém sociolinguvistickém a etnografickém výzkumu v dvou rozšířených romských rodinách v různých lokalitách (I. Gav a Valal na východním Slovensku; a II. Praha). Autor se zaměřuje na jazykovou socializaci, na dětství z emické perspektivy rodin a dětí a na interakci v romských rodinách. Tento přístup je inspirován etnografií komunikace, která studuje formování jazykových kompetencí dětí jako aktéru situovaných v sociálních, kulturních, ekonomických a ekologických podmínkách a kontextech. Metodologicky a teoreticky se práce snaží zkoumat svět dětí a akvizici lingvistických kompetencí v rámci procesu socializace. Děti vidí jako aktéry situací jednajících a formujících své dispozice v specifických sociokulturních kontextech. Zkoumání interakcí a každodenních situací poskytuje badateli okno do světa jazykové socializace (tento úhel pohledu odlišuje tento výzkum od jiných studií, které studují akvizici lingvistických-gramatických kompetencí v rámci pravidelných výzkumných návštěv nebo spíše v kvantitativně orientovaných výzkumech).

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Práce Pavla Kubaníka je velmi originální studií zabývající se jazykovou socializací a aktérstvím dětí v rámci dvou romských rodin. Na rozdíl od klasických prací typu monografie založené na studiu jedné lokality, prezentovaná práce představuje spíše mozaiku poskládanou z různě orientovaných kapitol, dvou případových studií (2 lokalit) a teoretických rámců a perspektiv. Navzdory této diverzitě a určité autonomii jednotlivých kapitol, práce je celkově dobře strukturovaná a je prezentovaná velmi koherentně.

Práce se vyznačuje detailním popisem každodenních praktik, sociálního a fyzického prostoru a časových rámců a rytmů v rámci kterých dochází k socializaci. Autor se zaměřuje na zachycení a analyzování dětského registru, formování určité asertivity kultivované v kontextu každodenních praktik propojených k sociálně naučené hodnotě „studu“ (*ladž*). Pozorování každodenní sociability a interakcí v rámci rodin, kamarádských a sousedských sítí „na plácku“ (*po pláci*) v Gavu je doplněno o výzkum jazykové akvizice ve škole. V této části se autor zaměřuje na interakce mezi učiteli a žáky, stejně tak jako vztahy mezi samotnými žáky v kontextu akvizice slovenštiny v rámci značně asymetrických vztahů. Poznatky z výzkumu realizovaných na východním Slovensku jsou pak položeny do komparativní perspektivy v kapitole zabývající se jazykovou směnou, užíváním a výběrem jazyka v kontextu specifických lingvistických ideologií a historie povalečné migrace v České Republice

(respektive Československa). Na základě rekonstruování biografii a trajektorií několika generací členů jedné romské rodiny v Praze, autor dokumentuje jak širší nerovnosti strukturovali (a strukturují) zkušenosti a přispěli k změnám „modelů“ a jazykových praktik v kontextu migrace z rurální části Slovenska do Prahy.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Autor zkoumá různé mikro-scénáře, praktiky, situace a interakce v rámci kterých dochází k (lingvistické) socializaci romských dětí. V jejich popisu a analýze se autor zaměřuje především na analýzu mikro-interakci. Tato perspektiva odráží určitý teoretický rámec a debaty, které jsou relevantní a adekvátní pro analyzování studovaných fenoménů v rámci PhD dizertace. Na druhou stranu, prezentovaná analýza empirických dat by mohla být v budoucnu doplněna o reflexi na téma mocenských struktur, forem násilí a nerovností, které ovlivňují sociální pozice a hodnoty (ať už interních v rámci sítí romských rodin a lokalit, tak i ve vztahu k neromskému světu). Ačkoliv autor prezentuje různé empirické pozorování které důležitost těchto faktorů implicitně ukazuje (např. stigmatizující vnímání „zaostalosti“ romského jazyka ve vztahu k dominantní *gadžikanés* v rámci určitých interakcí a směn; asymetrická konstrukce rurálního prostředí východního Slovenska ve vztahu k urbánnímu prostředí v ČR), v budoucích výzkumech a analýze by mohl začlenit komplementárních analytických a teoretických rámců. Na příklad, bylo by zajímavé situovat a reflektovat téma jazykových situací a interakcí ve vztahu k určité zkušenosti „života na okraji/v obklíčení“ (*living in a „state of siege“* – výraz používaný několika autory v rámci romských studií – např. Michael Stewart ve svých výzkumech *The Time of the Gypsies*), které jsou do jisté míry konstitutivní pro formování subjektivity a forem jazykové socializace. Autor by mohl rovněž v budoucnu použít literaturu inspirovanou konceptem „symbolického násilí“ a nerovných lingvistických směn analyzovaných v pracích P. Bourdieua či vyzkumníku nasledující jeho teoretické, konceptuální a metodologické rámce (či jiných autorů jako např. autorem citované Susan Gal, Judith Irvine či K. Woolard). Tento koncept by mohl obohatit analýzu nerovných vztahů poukázáním jakým způsobem členové marginalizovaných skupin internalizují určité dominantní klasifikace v rámci socializace a akvizice primárního (v rodinném prostředí) a sekundárního (ve škole) *habitusu* (anebo jak právě určitá forma socializace generuje specifické formy resistance a subverze skrze užívání jazyka a *code-switching*). Tato perspektiva by mohla rovněž obohatit interpretaci a další reflexi na téma interní diferenciaci (mezi romskými rodinami – např. diskutovat proč některé rodiny situované v určitých sociálních pozicích preferují mluvit se svými dětmi *gadžikanés* a jiné ne; téma aspirace na „lepší život“ jako určité formy představované mobility; nebo - na druhou stranu - téma „vyvyšování“-„ponižování“ vnímané s velkou citlivostí ve vztahu k romským rodinám, které používají češtinu a jsou vnímány jako *barikane*; téma dobře ilustrované etnografickou vinětou zaměřující se na „shazování druhého“ - *podceňindža*). Práce mnohé z těchto témat zmiňuje a prezentuje (např. v poslední kapitule zabývající se jazykovou

socializací v Praze). Mé doporučení se týká spíše případných možností jak analyticky přistupovat k interpretování těchto sociálních fenoménů.

Ačkoliv text pracuje s konceptem jazykové socializace (který diskutuje a vysvětluje v první části práce), bylo by užitečné pokud by autor v budoucnu začlenil definici klíčových analytických kategorií – „socializace“ či „kultura“ (např. různě definované v antropologické a sociologické literatuře). Pro zajímavé reflexe a kritické re-konceptualizace tématu „socializace“ (pro budoucí práce a výzkumy autora) doporučuji práci Lave a Wengera na téma *Situated learning* (1991) a knihu B. Lahire: *The Plural Actor* (2011). Zejména ve vztahu k terminu „kultura“ by toto konceptuální objasnění přispělo k celkové kvalitě práce a interpretování „kulturních kontextů“ socializace. Dalším podobným termínem, který by v práci potřeboval trochu více definovat či vysvětlit (jak jej bude autor užívat v práci) je kategorie „ideologie“ – autor jej používá ve smyslu „jazykové ideologie“ nebo i jako popis určité praxe či lokální interpretace (např. „ideologie špatného vlivu dětí z okolí“), ale chybí přesnější definice tohoto konceptu.

Jako jeden ze způsobů jak dále v budoucnu obohatit text vidím v budoucí možnosti analyzovat a interpretovat fascinující empirické data trochu více v dialogu komparativními výzkumy či více teoreticky-orientovanou literaturou a koncepty (v určitých částech textu autor zůstává více na úrovni interpretování empirických dat, ale klidně by se mohl odvážit diskutovat a polemizovat více s ostatními autory/debatami na obecnější-teoretičtější úrovni).

1. *Struktura argumentace.*

Práce je charakterizována dobrou strukturou argumentace. Obsah a struktura práce je velmi dobře členěna. Práce dobře a zručně kombinuje detailní popis interakcí, dialogu a studovaných aktérů a prostředí (ve formě konkrétních etnografických vinět) s teoretickými a komparativními pracemi. Výklad je srozumitelný a práce má jasně definované cíle. Kapitola 8 (Shrnutí a závěr) je relativně krátká/stručná a mohla by být trochu více rozšířená a trochu více vypracovaná – vzhledem k mozaikové struktuře prezentované dizertace je závěrečná kapitola klíčová k shrnutí celé argumentační linie a autor by mohl zlepšit toto závěrečné shrnutí hlavních bodů a příspěvků práce do debat v rámci romských studií, sociolingvistiky a příbuzných oborů.

2. *Formální úroveň práce*

Formální úroveň práce je velmi dobrá. Autor pracuje koherentně se zkratkami a přepisy cizích slov. Prezentace dialogu je provedena ve velmi přehledné formě. Autor rovněž užívá vhodně a správně poznámky pod čarou. Až na malé výjimky (např. překlep na straně 147 – oasdou – osadou) se autor nedopouští pravopisných chyb a jazykových neobratností.

3. *Práce s prameny či s materiálem*

Dizertace je založena na velmi kvalitní práci s primárními a sekundárními prameny.

Dlouhodobý výzkumný pobyt v terénu umožnil autorovi navázat dobré vztahy s romskými rodinami, dobrý přístup ke každodenní realitě a rovněž umožnil vybudovat etnografickou sensibilitu a schopnost interpretovat pozorované jevy v kontextu. Data sesbírané v rámci různých výzkumných pobytů v rozmezí několika let jsou v práci dobře uspořádány a tvoří empirický základ k následné analýze. V předkládané práci autor rovněž dokazuje výbornou znalost romštiny a schopnost zručně interpretovat kontexty a situace v rámci kterých autoři mluví a jednají. Autor rovněž využívá velmi dobře sekundární prameny. Samozřejmě by bylo možné doporučit různé další práce, které by mohli obohatit tuto dizertaci. Ale domnívám se, že text splňuje kritéria kvalitní PhD práce.

Práce vykazuje koherenci v používání různých dat. Je sice možné vysledovat určité rozdíly mezi daty (a do jisté míry i způsobem interpretace) sesbíranými v dvou výzkumných lokalitách/rodinách, ale v prezentaci a organizaci textu to rozhodně není na škodu (ba naopak to přispívá k rozvinutí tématu jazykové socializace v dvou odlišných kontextech).

4. Vlastní přínos

Prezentovaná práce představuje jeden z mála originálních empirických výzkumů zaměřených na téma jazykové socializace v kontextu romských studií. Jedná se tak o velmi důležitý příspěvek založený na originálním výzkumu, který přináší mnoho nových a důležitých perspektiv do doposud málo studovaného tématu.

IV. Dotazy k obhajobě

- Jakou roli hraje kategorie rasy a hierarchie produkované dominantní ideologií „bělosti“ (*whiteness*) ve formování jazykové-kulturní kompetence? Do jaké míry jsou kulturní a sociální situace popsané v práci situovány a podmíněny pozicí určité marginality a subordinace ve vztahu k většinové společnosti a vnímání hodnot v procesu jazykové socializace?
- Jakým způsobem se sociálně naučené dispozice určité asertivity vepsané do socializace v rodinách a v rámci prostoru sdíleného s ostatními dětmi projevuje v jiných sociálních prostorech – např. ve škole nebo při návštěvách jiných dominantních institucí (např. když děti doprovázejí rodiče u lékaře, atp.)? Bylo by zajímavé reflektovat jak některé dispozice naučené v primární socializaci v rodinách mohou vest k interakci a specifickému vnímání sociálních situací ve školách, která může být kritizována (či vnímána z určité kategorie vnímání – např. jako) ze strany učitelů; a do jisté míry může být v určitém „napětí“ či střetu s mechanismy socializace ve škole). Autor popisuje socializaci v Gavu a socializaci ve školách – rad bych se autora zeptal jak se vzájemně ovlivňují, „střetávají“ a artikuluji tyto dva různé sociální prostory s odlišnými mechanismy socializace?
- Jakým způsobem autor používá a definuje koncept/kategorii „kultury“? Jak studovaná romská kultura odráží historickou zkušenost marginality ve vztahu k ne-Romské majoritě? Do jaké míry můžeme mluvit o kultuře jako určité komplexní a konfliktní síti významů, symbolů, způsobů interakce, hodnot a ideologií, které se vyvíjí v opozici/ve vztahu vůči vyloučení z dominantní společnosti (používám zde definice parafrázující antropologa P. Bourgoise v jeho práci *In Search of Respect*). Dobré definování konceptu kultury může pomoci analýze a vyhnout se analytickým potížím, které historicky doprovázejí tomistická studia (v rámci kterých mnozí autoři/autorky často operovali s esencionalizující a do jisté míry ahistorickou koncepcí kultury)
- Jakým způsobem se jazyková socializace diferenciuje v závislosti na kategoriích rodu (gender), rasy (kontinuum „tmavší-světlejší“), sociální třídy (nebo její určité emické alternativy) a věku? Např. objevuje se kategorie komentáře ve smyslu (*vakerel sar*) „*phurie*“ v komentářích dospělých na adresu mladších dětí (mluví jako ‚stara žena‘)? Objevuje se genderově diferenciované užívání, kdy se určitá rétorická zručnost u chlapců oslavuje zatímco u děvčat může dojít k morálně ambivalentnímu komentáři – „[oj] *čhibani*“ (příliš vulgárněji řečeno „držkatá“/“příliš prostořeká“ s „příliš ostrým jazykem“).
- Jakým způsobem reflektovali romští aktéři (ať už rodiče či děti či jiní aktéři/kategorie) nad rozdílnou socializací romských dětí (tj. vnímání stylu socializace a výchovy) ve

vztahu k ne-romské společnosti? Např. jak hovořili, komentovali a/či se vymezovali (pokud ano, jakým způsobem?) vůči představě o více autoritativní výchově založené na „zákazech“ a „příkazech“ v kontrastu s více egalitární představou? Jakým způsobem jsou tyto představy propojené s koncepcí aktérství ve studovaných rodinách (např. jak a kdy se rodiče vztahují k dětem jako k sobě „rovným“)? Autor toto téma rozvíjí v rámci kapitol textu, ale bylo by zajímavé případně navázat na toto téma/diskuzi i během obhajoby.

- Bylo by zajímavé pokud by během obhajoby mohlo být vysvětleno trochu více jakým způsobem byla (nebo by mohla být) pozice a vlastní trajektorie výzkumníka (co by otce malých dětí v podobném věku) použita k určité reflexivitě a komparativní perspektivě ve vztahu k empirickému objektu jazykové socializace romských dětí?

V. Závěr

Předložená disertační práce splňuje požadavky kladené na disertační práci, a proto ji doporučuji k obhajobě a v předběžně ji klasifikuji jako *prospěl*.

15.8.2019

Jan Grill